

ADJEKTIBAZIOA BITORIANO GANDIAGAREN "ELORRI" N

AMAIA ITURBIDE

Euskaraz izenondoan arloa izan da gutxien landu denetako bat, eta ez dut honekin esan nahi gure hizkuntza izenondoan faltan dagoenik, ezta hurrik eman ere, baizik eta, atsotitz eta atzizkietan ez bezala, alegia, adjektibazioari dagokion abarra ez dugula behar adina inausi, agian, euskaldunok gauzak diren direnean adierazteko garaian, ahalik eta mami-tsuen, bere biluztasunean izendatzeari emanagoak garelako, jantziago agertzeari baino. Eta eguneroko komunikazio ar-runtean, hitz egitean edo elkarrizketetan, ez da hain argia, baina idazterakoan adjektibazioaren hutsunea zamatsuago kausitzen dugu.

Horrexegatik eta, hain zuzen ere, izenondoan mundua ax-ola zaidalako, gai hau jorrazteko interesgarri eta ezin apro-posagoa den euskal olerkari baten lana aukeratu dut: B i t o r i-
ano Gandiagaren "Elorri".

Orain gutxi bere bigarren argitarapena ikusteko zoria izan duen liburu zoragarri hau irakurri ahala, gehien nabarmentzen den gauza adjektibazioaren ugaritasuna eta aberastasuna da. Ugaritasuna kopuruari ez ezik, agertzeko era desberdinei ere dagokie. Aberastasuna *Elorri*-ren muina jazteko Gandiagak arretaz egin dion soinekoaren ukimenean, hizkuntzaren azalean nabari daiteke. Komentuko lasaitasunaz eta izadian barneratzeko ohitura duen minberatasun zoliaz bordatu egin du adjektibazioa, irakurlearen gozamenerako, usain, bihotz-taupada, margo, soinu eta ezin konta ahala sentsazio ezkutu esnarazteko gauza den adjektibazioa.

ZAMA SINBOLIKOA

Sinboloa, funtsean, errepikatzen den metafora bat da eta errepikatzen den neurrian unibertetsala izateko bidean dago. Sinboloak batzuetan lan literario batean zehar aldizka agertzen dira, garrantzitsu eta esanguratsuak izatera iristen direlarik. *Elorri*-n "garbia" (aratzaren sinboloa), "iluna" (tristura eta zalantza-arena) eta "hazia", "lazuak", "garratza" eta "nekatua" (lana eta oinazearenak) bezalako adjektiboak mezua, elkarrenetsai-lagunak diren poza eta minarena egituratuz joango dira:

«Aita zugaitzeko arima garbia» (202 or.)

«Egun illunak izango dira,
busti ta tristez, luzeak» (196 or.)

«Pozik ikusten ditut
neure esku aziak» (124 or.)

«nire esku lazatuak» (201 or.)

«bere esku garratzekin» (32 or.)

«begi nekatuok
ziran atsegindu...» (257 or.)

Koloreei bagagozkie, zuria da burua, ez da ba alferrik *Elorri* Gandiagaren libururik samurrena. Zuriak garbitasuna eta goitasun apala adierazten ditu:

«arnas zuri bat legez» (41 or.)

«Zer argiago,
Ama, zu baiño?
Zer zuriago?» (154 or.)

Izan ere, haurtzaroarekin harremanak dauzkan margoa denez, txikitasuna eta afektibitatearen ukituak dakartza. Sarritan "edur" hitzarekin bateratsu doa, elurraren irudia haurtzaroaren paisaje zatia bait da. Elurra eta negua, oroiaren oihal zuri bat bezala datorrena, gu bildu eta babestera, hasieran ginena besarkatzera. Elurra eta Jainko-umearen usain mitikoa daukaten gabonak, eta gabonetan, jaiotzak, sorkuntza poetiko horiek, egiten ditugu eta ahots zurien koroen gabon-kantak entzuten, etxearen beroaz eraberritzen... Zuritasunaren giroa fideltasunez isladatzen jakin du Gandiagak, gutxik bezala.

«lore zuri ta txikiez» (32 or.)

«Otza, otzan dan irudi,
edurra, edur dan zuri,
otz garbiaren axuri» (68 or.)

Urdina ("urdinzuria" eta "oztiña" urdinaren beste izenketak dira) lilura eta idealismoaren ikurra da, ametsaren jaiokide:

«Betiraunean egiña dabe
oztiña zure begiak» (155 or.)

«—ain ezin et'egi
liluragarrikoren—
itzal urdin-zuri» (66 or.)

«urrun-maitale nazan gaixo au
odei ta urdin bainaroa» (223 or.)

Horitasuna, ipuin askotan, urre-tinduraz estali ohi da, bi abarretan nabartzen delarik: alde batetik, finezia eta edertasuna zizelkatzeko agindua du; eta, bestetik, barnekoitasunaren jagole da:

«ots urrezko albainuz
eguratsa josten» (76 or.)

«barruan izan dala
urrezko txinparta» (146 or.)

Berdeak, lasaitasuna eta baretasunaren enbaxadore, bertso bakanetan du bakarrik izatea, baina irudi bitxiak sortzeko duen ahalmenagatik hona lerroratzea merezi zuela uste izan dut:

«otso berdea» (204 or.)
«Gau berde aundi aratza» (116 or.)

Tradizio oparoko poesia lirikoaren airean hain sustraituta dauden mugagabetasuna eta zalantza bezalako gogoaldarteak eskala kromatikoaren erdi aldetik ageri dira, ezbaian eta lautotan, arre, nabar edo laru koloreen bidez:

«Arre-argi zabaldia» (69 or.)
«Aide nabarrean
bedar igarren usaiña» (139 or.)
«Neguko arratsalde-
ondakin laru bat
erre-auts koloreko
zeru-barrenerantz» (45 or.)

Zuriaren ondorengo kolorea, maiztasunaz den bezainbatean, gorria dugu (baita gorriska eta gorria ere), gogortasuna samurtasunaren ahizpa bikia bait da *Elorri*-n. Zerbait biluzia, latza adierazten du:

«Arantzazu elorri
arkaitz ta lan gorri» (63 or.)
«neguko elorri,
gorri ta laborri» (47 or.)

Minaren makula ubel eta morearen bidez gordinagotzen zaigu:

«Ta ixillik ezpan ubelak» (114 or.)
«nire arima,
bakarrik,

bere betiko joran morea
ezin eroanik» (239 or.)

Azkenik, beltzak hiru esku luzatzen dizkigu, faltsukeriarena, tristura eta gabeziarena eta gaiztakeriarena, adibide haue-
tan hurrenez hurren soma daitekeenez:

«zure erlus baltzaren truke» (119 or.)

«bidazti baltzoa,
zernai sentipen ustuz» (140 or.)

«pekatu baltzez» (153 or.)

KONTRASTASUNA

Esanahi kontrajarriak dituzten adjektiboak nonnahi daude, kasu honetan ez berebiziko efektua sortzeko, baizik eta Gandiagaren poesigintzan hain oinarritzkoa den nahi eta ezinaren gaia joratzeko. Nahi eta ezinaren arteko borroka bortitzean daztan bizitza apala eta, era berean, gogorra eta minbera dela frogatzeko adierazpide baliotsua da adjektibazioari ematen zaion tratamendu hau. Koloreetan ere, aurreraxeago aztertu dugunez, zuriaren parean gorria genuen:

«Oker eta apal, maitekor» (37 or.)

«beti lurrezko eta beti arimazko» (50 or.)

«Samin gozo bat daroat,
orixkea ta xamurra» (242 or.)

«urtero barri dan kantua zaar triste ta zoro bat» (248 or.)

“Zahar” adjektiboaren altzoan txanpon beraren bi aurpegi desberdinak elkar topatzen dute buruz buru, konotazio banarekin; bata zerbait urruna bezain kutunaren, maitakorraren seinale den bitartean, besteak minaren zigilu gorria darama:

«... zure usain zaar eta
gozoa, maitagarri, oroi zaarren pare» (255 or.)

«betiko samin zaar,
 elorri azal-latza,
 malkorrean, lakar» (45 or.)

“Zahar” izenondoa zentzu baikorrean ezkorrean baino erabiliagoa da, zuria gorria baino sarriago agertzen den bezalaxe, *Elorri*-n bigunak gogorra gainditzen bait du. Geroagoko emaitza poetikoaren aldean, bere lehen liburu hau samur eta gozoena da, hasieran oharterazi dugunez.

Kontrastasurenaren arloan, orain arteko adjektibazioa gairen muina haitzurtzen egon bada ere, oraingo honetan azalaren orriak apaintzen arituko da. Hurrengo adibidean (aurkitu dudana bakarrean) protagonistak diren kolore kontrajarriek ez dute adierazian pisu larregirik izango, bai oster, edertasuna dibujatzeko asmoan:

«Arri baltzixkak elorri-arantz,
 zurixkak izar-errañu» (65 or.)

ZEHAZTASUNA

Irakurgai batean nolabaiteko nortasuna hartuz doazen osagaiak (aditzak, substantiboak zein adjektiboak) dira garrantzitsuenak, azken finean, hauexek direlako liburuaren gida-harri. Hitz batek nortasuna du gorputza edo, nahi bada, *Elorri*-z ari garenez, izpiritua duenean.

Gandiagak adjektibazio zehatza jadetsi du. Nola?

- Errepikapenaren bidez, hiru eratara hedatzen delarik: errepikatzen den substantiboari adjektibo desberdinak egokitu, izenlagunaz ez ezik, izenondoaz (beti ere Euskaltzaindiaren gramatikak dakarren terminologiaren arabera) zehaztuz eta substantibo desberdinei adjektibo bera aplikatuz:

«Gizon begi-goritu,
 gizon jagi-zale,

gizon griñen-katigu,
gizon miñez-bete...» (180 or.)

«Elorriko aren alaitasuna tristea da, adar otz eta latz baten gaiñean. Artisteak irri-barre bat moldatu eutsan arri baten alaitasun apala dauka, elorri beraren alaitasuna, lurraren alaitasuna, eziñaren alaitasuna edo gure alaitasuna bezalakoa.» (136 or.)

«oroi zaar bat baiño ez dalako,
elorriko zur zaarra legez, ustelgaitzak diralako,
joran zaarron gurasoak diralako» (244 or.)

- Zama semantikoa daukaten adjektiboak, apaingarriak baino gehiago, beharrezkoak diren adjektiboen bitartez:

«—samiñen apar labur—» (39 or.)

«Eguzki laburrak ez dauka berorik» (231 or.)

«euri zabal» (159 or.)

«izar gordiñak» (51 or.)

- Substantibo baten ondoan egonagatik ere, beste substantibo bat ere ("*eta*" juntagailu kopulatiboa, zein "*edo*" juntagailu disjuntiboaren bitartez lotuta dagoena) definitzeko ahalmena duten adjektiboak. Sail honen barruan aposizioa ere sartu dut, adjektibo batek substantibo desberdinengan eduki dezakeen eraginagatik:

«itxaropenez eta argi arin batez» (50 or.; "*arin*" adjektiboa "*argi*" substantiboa kalifikatzeko egon arren, "*itxaropen*"ari ere badagokio).

«Eguzki bat edo oldar
barri ta argiduna» (58 or.)

«—ameluta—,
lurrats-gandu arin bat» (55 or.)

- Adjektibo koloristen matizazioa hiru motatan ugaltzen da, kolorearen beraren tonuak markatuz, koloreak berak definituz eta kolorea substantibo baten bidez zehaztuz. Kasu bakoitzeko bi adibide dakartza luzatzen dudan zerrenda honek:

- «—Urre orail ta zidar zurizko orban argiak zirean—» (217 or.)
- «Orlegi, ori, beillegi, laru, gorri, uger, dardar orriak azken-garretan dagoz udagoengo urretan.» (240 or.)
- «Zugaitzen orri oriak, illun. Aize morea, baltzago» (241 or.)
- «Arkaitz zuriak gorrituxerik paraje illun abartuan» (252 or.)
- «Urki kolorez ibaia» (240 or.)
- «Baztarren gainez, itzala, ardo-baltz-kolore urratuz, moltzotan» (114 or.)

AHOZKO LITERATURAREN AHOTSA

Izenondoen errepikapenean eta hauen arteko jokoetan adi daiteke, besteak beste, ahozko literatura *Elorri*-n. Enfasia emateko balio duen errepikapenak leloaren erritmoa erabakitzen du, alde batetik, abestia ere izan daitekeen poema arintzen eta, bestetik, harri landu zahar eta euri umilaren gisa, lanean diharduen eta ahozko literaturaren ondarea den herri-oroimenaren zutabeak eraikitzen. Gandiagak euskal herri-musikak duen antzinako sinpletasun ederra trikiti-kopletan dakarkigu:

«Zerua egun argia da ta
ate aratza jagoko.
Ate aratza jagoko eta
zu bezain biotz oneko.» (158 or.)

Musikalitatearen eta esanahia anizteko funtzioak dituzten adjektibo-jokoak hiru hariren bidez txirikordatzen ditu Gandiagak. Lehenengoz, fonema baten aldakuntzarekin sortutako adjektibo-jokoak eskaintzen dizkigu; bigarrenaz, izena eta adjektiboen artean mamitutakoak; eta, hirugarrenez, adjektibo desberdinen bidez eta bertso desberdinetan garatzen doazenak, "garatzen", diot, azken ahapaldiraino ez bait da oratzen ad-

jektibo-joko delakoa. Aberatsena ez ezik, interesgarriena ere baderitzot, barne-prozesu osoa urratsez urrats zerbitzatzen zaigulako:

«Ta xirimiriak, geldo ta geldi» (69 or.)

«zoramen leiartu,
leiar zoramentsu» (147 or.)

«Lur busti au pozik,
poz bustiez.
Lur gaixo au pozik,
poz gaixoez.
Lur makal au pozik,
poz makalez.
Poztu da nire lur au
poz gaixo makalezko
bustitako pozez.» (179 or.)

"ELORRI"REN GIROAREN EGILEAK

Elorri biltzen duen tenperatura epela da. Mistizismoaren ingurua prestatzen laguntzen dioten irudiez gain, badaude beste egile batzuk: adjektiboak. Gandiagaren adjektiboez hatz finak dituzte, delikatuak dira, kristalezkoak, bizkaieraren soinu gozoetara isiltasunaren basoan mugitzen dakitenetakoak. Gogo soilezkoa, airezkoa dirudien mugagabetasunaz jabetzeko «*izena* + (*gabe*) + *-(z)ko* + *(-a)*» egitura sintaktikoaz baliatzen da. Testua atenporalizatzea erdiesten du, denboraz kanpo jartzen, eta, horrela, mugagabetasunari (margoetan, gogora dezagun arrea, nabarra edo laruaren antzekoen presentzia) ez ezik, unibertsaltasunari ere erantzuten dio. Edonon aurki dezakegun egitura sintaktiko hau forma aldetik errimatze dago:

«Ez-bai utsa dan arnas bat,
zerak doi aitatzekoa,
berba mugarik bakoa
nai dot: gomuta zaarrek
dakien izkuntzako.» (28 or.)

«Argi, dardar, margozko,
euri ta soifuzko

urbil ta urrin zoiataz,
ames jaungoikozko.» (216 or.)

Bere barnekoitasuna sendo eta zabala bezain ahul eta mehea da eta Arantzazuko paisaian egiten du kabia. Zuhaitz zahar baten sustrai gogorak ditu, kimatzen uzten den zuhaitz gazte baten abar otzanak. Sentimenduak sentimenduen ondoren elkarrenganutzen dira, horrexegatik adjektibo subjektiboan isuri oparoa. Sinestesian finkatutako adjektiboak, askotan topiko bihurtzen direnak, irudi bat beste batekin lotzeko gakoak zaizkio, testuaren azpiahari gidari dira:

«itzal gozo...» (28 or.)

«Ezpan gozuok arnasa doguz,
begi barriok izar bi,
esku samurrok kabirik epel,
beso altsuok erruki» (156 or.)

Subjektibotasunak badu bere ahots propioa, hurrengo pertsonifikazioetan ikus daitekeenez ("ona" adjektiboak balio morala du eta):

«argi onaren barruan» (35 or.)

«malko on batek legez» (262 or.)

Sentimenduan erakusle zuzena zirrara da. Emozioaren erreinu sotilean betiko biztanle izan den Gandiagak badaki, jakin ere, zirrarak, bihotzaren arnas-bide korapilatsuak, ñabar-durak dituela, eta horixe bera adierazteagatik adjektibo-maila desberdinak (konparaketa, superlatiboa, "zein" eta "milla" bezalako hitzak) landu eta erakusten dizkigu:

«Zaitetz zu loreago
izotza danean,
zaitetz zu bigunago,
zaitetz gozoago
aize boladean.» (93 or.)

«Epeltasunik epelenean,
arima kabi altuan» (224 or.)

«Gauzak garbiak dira
—ain garbi, ain barri
dira gauzak—, ain otzan
eta ain gaiztoz-urri.» (91 or.)

«Eder. Euria ez ainbat garbi» (153 or.)

«Zein eder ditu zure koroaiak
amabi izarto brintzatu!» (156 or.)

«Milla bedar barri» (176 or.)

Oihartzun urruneko sentsazioa opa dezakeen adjektibazio subjektiboaren ondoan, Gandiagak objektuak hurbiltasunez ere aurkezten dizkigu. Izan ere, aurreko sailaren adjektibo kalifikatzaile subjektiboetan poetak kanpoko objektuak bere nitasunaren araberrako egiaztagarritasunaz deskribatzen zituen bitartean, sail honetako adjektibo kalifikatzaile deskriptiboetan egiaztagarritasuna izen konkretuaren tasunaren araberrakoa da. Adjektibo deskriptiboak bi taldetan banatzen dira: hizketakoak (nolabaiteko balio poetikoa dutenak baina mintzairan fosilizatuak) eta epitetoak. Adjektibook balore denotatiboak dituzte eta erabilera arruntekoak direnez, ez dira bere originaltasunagatik nabarmentzen, baizik eta errepikapenagatik. Baina, bestaldetik, kontraesana badirudi ere, adjektibo deskriptibook zama sinbolikoa ere badaukate, dakusakegunez:

«arkaitz gogorrok» (hizketakoa; 65 or.)

«erpe zorrotzez» (hizketakoa; 113 or.)

«Iturri menditarra» (epitetoa; 78 or.)

«zelaiko orma zaarra» (epitetoa; 236 or.)

Deskriptibotasunak subjektibotasunak bezala bere ahotsa du, bere ahots pertsonifikatua:

«Burdi zaarrak geldiarri» (116 or.)

Lehen samurtasuna eta gogortasunaren binomioa genuen, orain abstraktua (nolabait ere mugagabea) eta konkretua (mugatua) dauzkagu. Azken finean, katea bereko begiak diren elementuokin haztatzen ibiltze-asmo horrek bere gai bihurtu den "nahi eta ezin"arekin harremanak dituelakoan nago. *Elor* -

ri-nsamurtasuna eta abstraktuaren alde joko du, bere geroko emaitza poetikoan ez bezala.

UGARITASUNA

Bai, ugaritasuna da agian, *Elorri* hobekien defini dezakeena, adjektiboaz den bezainbatean. Ugaritasuna, bai kopuruan, bai agertzeko moduetan. Taldeka, banaka zein binaka kausi ditzakegu, komen bidez lotuta edo "eta" juntagailu kopulatiboaren bidez, elkarren ondoan besterik gabe, substantiboak adjektibo banarekin lagunduta, substantibo bakar bati adjektibo bat baino gehiago egokituta... Aukera guzti honen atzean erritmo mantso eta bizi batek xuxurlatzen du, sentimenduen ur-jauziaren harmonian:

«... bitxi-anpulu ederreri,
kimaen leunari ta lurrin jatorreri.» (92 or.)

«Utsune argi, meia,
bigun ta dirdira» (198 or.)

«Arantzazuko torre txiki, lirain, zaarra» (254 or.)

«itzi-samin bakar,
gomuta argi gozo,
kantu-kili legun,
ames-orpo mardo...» (256 or.)

Adjektibo koloristek zipristinez zipristin salto egiten dute, sentsazio-iturri baten lasterraz, inpresionismoaren izenean:

«aien irudi baltzak
zer apain direan,
gorriz motatutako
urdin aintzinean» (94 or.)

«Ubel et'ori arkaitz zuriak
karezko arri gorritan» (172 or.)

Ugaritasuna ezaugarri desberdinetako adjektiboen topaketan ere, hiru adibideotan bezala: lehenengoan adjektibo sub-

jektiboak deskriptiboekin elkartzen dira; bigarreanean, zama semantikodun adjektiboa, adjektibo subjektiboekin; eta, hirugarreanean, zama semantikodun adjektiboa, zama sinbolikodunarekin:

«itogin-zarata
saltari ta alaia,
klaustroko patio
barru ta gordean.» (79 or.)
«besoan beso lore
ziur ta kutuna» (121 or.)
«ekarri itxaso ziur ta argira» (118 or.)

Laburbilduz, Gandiagaren *Elorri* adjektiboei dagokienez, benetan aberatsa eta klasiko egiten duena bere adjektibazio ugaria da, ugaria zentzurik zabalenean: egiten duen aukeran, erabileran, adjektiboei ematen dizkien zentzu desberdinetan eta bilatzen dizkien musikalitateetan, adjektibo-jokoetan... Eta hau bakarrik hizkuntzaren ezagutza sakona edukita egin daiteke. Gandiaga, izan ere, euskararen barrutik mintzo zaigu.

OHAR BIBLIOGRAFIKOA

- AZURMENDI, Mikel: *Euskal nortasunaren animaliak*. Baroja, Donostia, 1989.
- DURAND, Gilbert: *Las estructuras antropológicas de lo imaginario*. Taurus, Madrid, 1981.
- EUSKALTZAINDIA: *Euskal gramatika: lehen urratsak*. Euskaltzaindia, Iruñea, 1985.
- GANDIAGA, Bitoriano: *Elorri*. E.F.A., Oiñati, 1989.
- IRIGOIEN, Imanol: *Argiaren barne-distantziak*. Ed. Erein, Donostia, 1989.
- KORTAZAR, Jon: *Teoría y práctica poética de Lauaxeta*. Descée de Brouwer, Bilbo, 1986.

KORTAZAR, Jon: *Laberintoaren oroimena*. Baroja, Donostia, 1989.

PAGNINI, Marcello: *Estructura literaria y método crítico*. Cátedra, Madrid, 1978.